

Fidan QASIMOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

gasimovafidan@yahoo.com

OĞUZ VƏ KELT EPOSLARINDA AT OBRAZI VƏ ONUN MİFOLOJİ KÖKÜ

Açar sözlər: oğuz, kelt, at, mifologiya, epos, tipoloji müqayisə

HORSE CHARACTER IN OGHUZ AND CELTIC EPICS AND ITS MYTHOLOGICAL ROOT

Summary

As a result of comparing the old Turkish and Celtic texts, we see that, there is similarity and closeness in mythology, folklore, religious beliefs, ceremonial festivals of both people. The folklores of the both people can be examined from various sides. We will give the typology of horses character just observed in Oghuz and Celtic eposes.

Every nations folklore has its characters having mythological roots. Animals which have preternatural characteristics hold the significant place among these characters. The animals that have a number of functions in mythological texts keep the majority of their extraordinary characteristics when they are transmitted into folklore texts. In this point, both domestic and wild animal characters that we encounter in Oghuz and Celtic epics are approximately the same or alike from the point of view their meaning and function. Horse, bull, goats, deer, some types of birds and others had a significant place in the life of both peoples, their lifestyle and their beliefs according to their meanings. For instance, the most encountered animals in Oghuz and Celtic epics are horse. The horse is a faithful friend, brother, companion on the way to Heaven and etc. in the epic of both peoples.

The research of the historical folklore examples of the Turkish peoples during the historical period, the study of historical-typology relations between Oghuz and Celtic peoples AD, as a result of this, the investigation of historical and cultural events and folklore materials related with old Turan folk are analyzed in the article and it is planned to help opening up at least some of the old times of our culture.

Generally, horse character in Oghuz and Celtic folklore investigated in detail in the article.

Keywords: Oghuz, Celtic, horse, mythology, epic, typological comparison

ОБРАЗ ЛОШАДИ В ОГУЗСКОМ И КЕЛЬТСКОМ ЭПОСАХ И ЕЕ МИФОЛОГИЧЕСКИЕ КОРНИ

Резюме

В результате сравнения древнетюркских и кельтских текстов мы видим, что существует сходство и близость в мифологии, фольклоре, религиозных верованиях, обрядовых празднествах обоих народов. Фольклор обоих народов можно рассматривать с разных сторон. В этой статье основное внимание уделено типологии образа лошади, встречающегося в огузском и кельтском эпосах.

В фольклоре каждого народа есть свои персонажи, имеющие мифологические корни. Значительное место среди них занимают животные, обладающие сверхъестественными свойствами. Животные, выполняющие ряд функций в мифологических текстах, сохраняют большинство своих экстраординарных характеристик, когда они передаются в фольклорные тексты. В этом отношении и домашние, и дикие животные персонажи, встречающиеся нам в огузских и кельтских эпосах, примерно одинаковы или сходны с точки зрения их значения и функции. Лошадь, бык, козы, олени, некоторые виды птиц и другие имели значительное место в жизни обоих народов, их образе жизни и их верованиях в соответствии с их смыслами. Например, наиболее часто встречающиеся животные в Огузском и кельтском эпосах – это лошади. Лошадь – это верный друг, брат, спутник на пути в Загробный Мир и т. д. в эпосе обоих народов.

В статье анализируются исторические фольклорные примеры тюркских народов в течение исторического периода, изучение историко-типологических отношений между огузами и кельтскими народами н. э., в результате чего анализируются историко-культурные события и фольклорные материалы, связанные с древнетуранским фольклором, и планируется помочь раскрыть хотя бы некоторые древние времена нашей культуры.

Вообще, лошадиный характер в огузском и кельтском фольклоре подробно исследован в статье.
Ключевые слова: Огуз, кельт, конь, мифология, эпос, типологическое сравнение

Problemin qoyuluşu: Oğuz və kelt xalqlarının tarixi keçmiş, dünyagörüşü, ailə məsələləri və s. onların folklor nümunələrində, xüsusən də eposlarında geniş şəkildə əks olunmuşdur. Eramızdan əvvəl hər iki xalq arasında hansı tarixi-tipoloji əlaqələrin mövcud olduğunu müəyyənləşdirmək üçün bu xalqların folklor nümunələrini, xüsusən də onların eposlarını müqayisəli şəkildə araşdırmaq lazımdır. Bu tip tədqiqatlar tarix və folklor baxımından bir sıra mühüm nəticələr əldə etməyə də imkanlar açır.

İşin məqsədi: Oğuz və kelt folklorunun və mifologiyasının araşdırılması sübut edir ki, bu xalqların eposlarında motiv, obraz, mövzu və s. baxımından müəyyən oxşarıqlar mövcuddur. Əldə olan mətnlərin, eposların araşdırılması ilə bu xalqların eramızdan əvvəlki tarixi və mədəni əlaqələri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq məqsədi güdülür.

Hər iki xalqın eposunun tədqiqi süjet xəttindən tutmuş, əsas və köməkçi surətlər, motivlər, təbiət və heyvan obrazları arasındakı yaxınlıqları ortaya çıxarır. Oğuz və kelt xalqlarının eposlarında özünü göstərən at obrazının tipologiyası, bu obrazın mifoloji mənsəyi həmin yaxınlıqların sübutu ola bilər.

Məqalədə **material** olaraq oğuz eposlarından “Kitabi-Dədə Qorqud”, kelt eposlarından “Kuxulin” və hər iki xalqın bir sıra mifoloji mətnləri seçilmişdir.

Dünya xalqlarının mifologiyasında heyvanlarla bağlı miflər geniş yayılmışdır. “Ən qədim və ən primitiv mif növlərindən biri, çox güman ki, heyvanlar haqqındakı miflərdir” (Hüseynoğlu, 2010: 45). Heyvanlar haqqındakı miflər içərisində atla bağlı olanlar da vardır. Bir çox xalqların mifologiyasında rast gəlinən obrazlardan olan at istər oğuz, istərsə də kelt xalqlarının mifologiyasında və daha sonra folklorunda, əsasən də, eposlarında geniş şəkildə işlənmişdir. Bu folklor janrında da atın mifoloji funksiyaları saxlanılmışdır.

Mifologiyada at bir sıra **funksiyalara** malikdir. Bunlara inanclar, qurban mərasimi, matəmlə, Axirət Dünyası, hətta atın rəngi ilə bağlı funksiyaları daxil edə bilərik. Bu məsələyə bir qədər ətraflı şəkildə nəzər salaq. Qeyd etdiyimiz kimi, atın funksiyaları hətta rəngindən də asılıdır. Məsələn, qara at həmişə gecə qaranlığı ilə, bitkilər və onların kökləri ilə, ana torpaqla, vulkanların alovları ilə, Yerin və dənizin dərinlikləri ilə, çayların dibləri ilə, dənizlərlə, Ay işığı ilə, xəyallar və kabuslarla və s. bağlı olur. Qara at cənazə əlamətidir. Ölümü qabaqcadan xəbər verir və xaosu simvollaşdırır. Bəzən at Günəş, aydınlıq, od, hava, səma, su ilə bağlı olur. (Ətraflı bax: <http://mar4586.narod.ru/animals/mammals/horse.html>).

Nuray Bilgili yazır ki, “türk məntiq və kosmoloji düşüncəsində ağılıq ilahələrə aid bir rəng simvoludur. Venera və Ay qərb istiqamətində yerləşir və ağ rəng ilə simvollaşdırılır. Həmçinin Venera yer üzündə atların sahibi olaraq da görünür. Venera bəzən yerə enir, atlara minir və onları tərlədir. O, Umay ananın mənfi tərəfi olan hal anasına da bənzəyir. Hal anası axurlara girib at yəhəri hörməyi sevir. Onlara minir və tərlədir. Həmçinin Anadolu mifik mədəniyyətində atları qaçıran cinlərdən də bəhs edilir” (<https://haberayyildiz.com/turk-kulturunde-kozmik-at-mitolojisi/>).

Azərbaycan mifoloji mətnlərində də atları minib, onları tərlədən hal analarından, cinlərdən bəhs edilir (Bax: Azərbaycan mifoloji mətnləri, 1988: 95-100).

Atın bir çox funksiyaları inanclarda da özünü göstərir. Məsələn, türk folkloru materiallarında atla bağlı qurban mərasimlərinə və matəm mərasimlərinə də rast gəlmək olar. Bununla bağlı tədqiqat aparən A.İnan yazır ki, “qədim dövrlərdə türklərdə qurban kəsmək üçün ən çox arzu olunan heyvan erkək heyvanı idi. “Dədə Qorqud” hekayələrinin qəhrəmanları olan oğuzlar qurban kimi “atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç” kəsmişlər” (İnan, 2017: 92).

Buna dastanın bir çox boyunda rast gəlinir. Məsələn, “Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyu”ndan buna örnək verə bilərik: “...Ağ-boz atlarını minib çapdılar, bəy atasının yanına çatdılar. Atasını oğlunu gördü, allaha şükür elədi. Qanlı qoca öz oğlu və gəlini ilə oğuz yurtduna girdi. Böyük və gözəl çəmənlikdə çadır qurdu. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdi” (Kitab-i Dədə Qorqud, 1988: 191).

“Türklər arasında çox yayılmış matəm adətlərindən biri də vaxtilə ölünün sürdüyü atın quyruğunu kəsməkdir. Əski oğuzlar islam dininin qəbulundan sonra da bu ənənəni qoruyub saxlayıblar” (İnan, 2017: 189). Çünki “qədim türklər üçün döyüşdə ölmək ölüm-lərin ən şərəflisidir. Ölənin döyüşçünün atının quyruğu kəsilir və məzar başına asılırdı. Döyüşü çox vaxt atla birlikdə dəfn edilirdi. At, digər dünya, ölüm və yeraltı aləmlə bağlı heyvandır və ölənin döyüşçünün ruhunu tanrıya çatdırır. Bunu da əlavə etmək lazım gəlir ki, Hun və Göytürklərdə ölənin Alpları sacları kəsilir və saçlar hörüklü şəkildə məzara qoyulurdu. Həyat yoldaşlarının saçları və atlarının quyruqları da yas əlaməti olaraq kəsilirdi. Buna “Dullama” adı verilirdi. At və həyat yoldaşı dul qalmış sayılırdı. Yakutlar Ay ilə eyniləşdirdikləri Ürüng Ay Toyona canlı bəyaz at qurban edir və qansız qurban olaraq, at sürülərini sərbəst buraxırdılar. Yakut miflərində atın göydən endiyi və onun Ürüng Ay Toyon tərəfindən insanlara verildiyindən bəhs edilir. Türklər tərəfindən ağ atlar mübarək və məqbul sayılır” (<https://haberayyildiz.com/turk-kulturunde-kozmik-at-mitolojisi/>).

Yakutların mənşəyi haqqında bir əfsanəyə görə, guya onların ilkin əcdadları yarı at, yarı insan şəklində göydən enmiş bir varlıqdır (Uraz, 1967: 93). Çin mənbələrinə görə də Göytürk dövləti içərisində və Altay dağlarında yaşayan tarduş türklərinin atası “qurd başlı bir kişi imiş” (Ögəl, 2004: 51). A.Şükürov isə bu haqda yazır ki, “əgər nəsil bu və ya digər heyvanla əlaqədar totemə malik idisə, onda ilkin totemik əcdadlar çox vaxt zooantropomorf təbiətli – iki simalı varlıq kimi təsəvvür edilirdi. İlk əcdadlar ölərkən təbiət predmetlərinə, heyvanlara, həmçinin ruhlara çevrilə bilərdi” (Şükürov, 1997: 45).

Keltlərlə bağlı mətnlərdə də göstərilir ki, tarixən at hər zaman keltlərin həyatında önəmli yer tutmuşdur. “Hətta ən sərt qadağalardan biri at əti yemək və ya atı sağmaqdır. At xüsusi özəlliyi olan dayanıqlıq və cəldlikdən başqa, o totem kimi də Axirət Dünyasına gedən yolu bilir və ən güvənli rəhbərdir” (МЭТТЪЮС, 2002: 130-131).

Bəzən hər iki xalq totem hesab etdikləri heyvanları da müqəddəslik simvolu olaraq görür, bu kimi heyvanları qoruyur, onların ətindən yeməməyə çalışırdılar. Totemik təsəvvürlərə görə bu və ya digər heyvan növü ilə qohumluqdan insanların bütün qrupları yaranır. Elə totemizmin digər bir əlaməti də buradan yaranır. Belə ki, totemik qrup totem heyvanın, quşların, həşəratların, bitkilərin adı ilə adlandırılır. Bu haqda E.B.Taylor məlumat verərək qeyd edir ki, “totemik tayfalar klanlara bölünürdü. Hər klanın üzvləri bir-biri ilə hər hansı bir heyvanın, bitkinin, əşyanın adı ilə bağlı olurdular. Onlar özlərini bu adlarla adlandırırdılar və hətta öz mistik şəcərəsini də bu heyvan, bitki və əşya ilə bağlı formada aparırdılar” (Тайлор, 1989: 382).

Totem birliyin simvolu, nişanəsi kimi qavranılırdı. Məsələn, bir sıra mənbələrdə yakut türklərinə mənsub qəbilələrdən hər birinin bir müqəddəs heyvandan törədiklərinə inandıqları və bu səbəblə də o heyvanların ətini yemədikləri göstərilmişdir. “Yakut qəbilələri öz müqəddəs ataları hesab etdikləri heyvanlar sırasında başlıca olaraq bunları sayırlar: ağ lələkləri olan at, qarğa, qu, qartal, durna, boz inək və s... Hər qəbilə hansı heyvandan törəndiyinə inanırdısa, o heyvanı hürkütməz və əzizlərdi. Onların inamına görə, kim öz qəbiləsinin müqəddəs heyvanını yaralayarsa, öldürərsə, yeyərsə və hətta qorxudarsa, onun başına böyük fəlakətlər gələrdi... Qədimdə hər yakut qəbiləsi törəndiyi heyvanın adı ilə birlikdə xatırlanırdı və o qəbilədən olan hər kəs bu heyvanın adını soy adı kimi qəbul

edərdi. Beləliklə, hər kəsin hansı qəbilədən və hansı heyvandan əmələ gəlmiş olduğunu asanca bilirdi...” (Ögəl, 2004: 49).

Kelt mifologiyası və dünyagörüşündə də həm ev heyvanları, həm də vəhşi heyvanlar mühüm rol oynayırdı. “Arxeoloji qazıntılar göstərir ki, keltlər müxtəlif tanrılara heyvan qurban verirdilər” (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 513).

Kelt mifoloji təsəvvürləri içərisində atla bağlı olanlar xüsusilə diqqəti cəlb edir. Kelt mətnlərinin əsas tədqiqatçılarından olan N.S.Şirokova qeyd edir ki, “Avropa qitəsində keltlərin yayıldığı ərazilərdə (xüsusilə Qalliyada) ən qədimi, ən azı tunc dövrünə aid olan at rəsmlərinə rast gəlinir. Mare-Lyud kurqanında tapılan bəzi menqirlərdə at başı təsvir edilmişdir. Demək olar ki, bütün qall tayfaları sikkələrində at təsvir edirdilər. Bəzən atın yanında qayıq da təsvir edilirdi” (Широкова, 2005: 132-133).

“Əkinçilik və maldarlığın inkişaf etdiyi ölkələrdə, məsələn, Qalliyada damazlıq aygır və südəmər madyan bolluq, zənginlik ifadə edirdi. Keltlərdə də Hind-Avropa xalqlarında olduğu kimi at müharibədə əsas obraz idi. Keltlərin ekspansiyası zamanı kelt qoşunları tərkibində piyada qoşundan başqa cəng arabası və atlı qoşun da iştirak edirdi. İkiçarxlı döyüş arabaları keltlərdə bizim eradan əvvəl V əsrdə meydana gəlmişdir” (Широкова, 2005: 134).

Atın savaşda əsas obraz olması oğuz mətnlərindən də görünməkdədir. At qəhrəmanın yalnız bu dünyadakı silahdaşı deyil, o biri dünyada da yoldaşı sayılırdı. “Atla ərin dəyərini bir tutan türklər üçün, at kişiyyə dostlarından daha yaxındır, yarışlarda da at qəbilənin namus və şərəfi sayılırdı. Oğuz inanclarına əsasən at kişiyyə etibar qazandırır və s.” (Gökyay, 1973: 426).

“Türklərlə bağlı bir çox əfsanə, dastan və hekayədə at sahibinin yaxın dostu, zəfər ortağı, ən dəyərli varlığı sayılmışdır. Savaşdakı faydalarına görə qüvvət və qüdrət timsalı da olmuşdur. At sürüləri isə zənginliyin ifadəsi sayılırdı” (Çoruhlu, 2011: 164).

Dünya mifologiyasında at obrazı Günəşin də simvolu hesab edilirdi. Belə ki, qədim xalqların nəzərində Günəş sadəcə işıq, istilik mənbəyi deyildi. Mifoloji təsəvvürlər ona bir çox funksiyaları da aid edirdi. Bu haqda tədqiqatçı Şirokova yazır ki, “Günəş hər gün bizim dünyamızı dolanan sürətli və yorulmaq bilməyən səyyahdır. Bu da qədim insanlarda bəzi təəssüratlar yaradırdı. At yer üzünün ən sürətli yaradılanı hesab olunurdu və Günəşə səmanın bərk qaçan atı kimi baxılırdı. Bu inanc keltlərdə geniş yayılmışdı. Belə ki, Qalliyada adı günəş tanrısı Apollon ilə eyniləşdirilən tanrılardan biri Atepomax adlanırdı. Bu da “böyük at” mənasına gəlirdi” (Широкова, 2005: 135).

Kelt mifologiyasına əsasən səmada səyahət edən Günəş dənizləri, aşağı, axirət dünyasını dolaşır. Buna görə də “Günəş simvolu ata axirət dünyası ilə bağlı olan şeytan rolunu oynamağa mane olmur. Bərk qaçan at axirət dünyasına səyahətlə assosiasiya edilə bilər və ruhun axirət dünyasına gedən yolda bələdçisi olur. Həmçinin at dəniz dalğaları ilə də bağlıdır. Bu dalğalar özünün sürətli qaçışı və ağ köpüklü uzun saçları ilə at ilxısını xatırladır. Bundan başqa dəniz suları axirət dünyası ilə də bağlıdır. At həmçinin ay rəmzinə də daxildir, çünki qədim mifologiyalarda ay çox vaxt ölümə bağlı idi və Axirət Dünyasının bütün tanrıları ay tanrıları idi. Breton və irland folklorunda indi də ayı “Ağ madyan” adlandırırlar” (Широкова, 2005: 135-136).

Yakut dastan qəhrəmanlarının atları, inama görə, ilxı hamisi tərəfindən Günəş diyarından göndəriləndir (Bəydili, 2003: 46). “Sibirdə şamanlıq dinində olan türk və monqol xalq ədəbiyyatında atların göylər aləmindəki günəş ölkəsindən göndəriləndiyinə inanılır. Türklərin dənizdən (göldən), yaxud dağdan çıxan ilahi aygırlardan törəyən atları da vardı. “Dədə Qorqud” kitabında Bamsı Beyrək boyunda atası Baybörə Bəyin bəzircanlarının,

oğlu Beyrək üçün gətirdiyi erməğanlar arasında bir dəniz qulanı, boz aygır vardır” (Gök-yay, 1973: 431-432).

Dastanda təsvir edilir ki, atasına mal, hədiyyə gətirən tacirləri kafirlərin əlindən xilas edən Beyrəyə tacirlər onu tanımadan gətirdikləri malların içərisindən nə istəyirsə seçməsinə söyləyirlər. “İgidin də gözü bir dəniz qulunu boz aygırı tutdu, bir də altı pərli gürzlə dəstəyi ağ tozlu yayı” (Kitab-i Dədə Qorqud, 1988: 151-152). Dastanın sonrakı gedişatında da bəlli olur ki, tacirlər içərisində dəniz qulunun da olduğu bu hədiyyələri məhz Beyrək üçün gətirirdilər.

Türklərin dənizdən, deryadan çıxan atlarına “Koroğlu” dastanında da rast gəlirik: “Bir gün Alı kişi ilxını sürüb dərya kənarına aparmışdı. Atlar dəryanın kənarında otlayırdı... Dan yeri yenicə ağarmışdı, qoca ilxıçı bir də baxdı ki, budur, dəryadan iki aygır at çıxdı. Atlar gəlib ilxıya qarışdılar. İki madyana yaxınlaşandan sonra yenə qayıdıb dəryaya girdilər” (Azərbaycan dastanları, 2005: 7). Dastandan görürük ki, sonradan bu aygırlardan olan atlar Koroğlunun ən yaxın silahdaşı, dostu, qardaşı olurlar.

Həm oğuz, həm də kelt mətnlərini incələdiyimiz zaman atın günəş, su ilə bağlı təsvir edildiyini görürük. Çünki günəşin hərəkətliliyi, sürətliliyi at üzərinə köçürülmüşdür. Arxaik insanın nəzərində günəşin yerdəki rəmzi atdır. Su ilə əlaqələrinə gəldikdə suyun müqəddəsliyi ata keçmişdir. Çünki su hər iki xalqda müqəddəs sayılan ünsürlərdəndir. Bunları oğuz və kelt eposlarında açıq görə bilirik.

Qədim keltlərin dini-mifoloji təsəvvürlərində at yuxarı hakimiyyət ideyası ilə bağlı idi. Qallıyanın Roma işğalından sonra bütün kelt aləmində tanrıça-atlı qadın Epon və tanrı atlar kultu geniş yayılır. Roma dövründən Eponu təsvir edən çoxlu heykəlciklər mövcuddur. Bunları tanrıçanın təsvirinə görə üç qrupa bölmək olar. Bunların əksəriyyəti atın üzərində oturan qadın şəklində təsvir edilir. Bəzən də onun ardınca dayça gəlir. Bəzən də o, atın qabağında dayanan və yaxud əhatəsində bir neçə at olan ilahə şəklində təsvir edilir. Nəhayət, bəzən də yarıçılpaq şəkildə atın belində uzanmış ilahə təsviri görmək olar. Epon döyüş süvarilərinin, mehtərlərin, səyyahların himayəçisi idi. Çox vaxt o at üzərində gedən şəkildə təsvir edilir ki, bu da ilahənin Axirət Dünyası ilə mümkün olan əlaqəsini ifadə edir. Eyni zamanda ilahə kultu həyatverici aspektdə çıxış edir. O atların və dayçaların himayəçisi kimi bütövlükdə kənd təsərrüfatının məhsuldarlığını təmin edir. Buna görə də onu çox vaxt əlində kasa və ya səbətdə bol meyvə ilə təsvir edirlər. Ancaq onun başlıca funksiyası atların və atçıların himayəçisi olmasıdır. O mehtərbaşılardan qoruyucusu idi (ola bilər ki, məhz buna görə də onun atributlarından biri açar idi); bundan başqa o qatır və uzunqulaqları da mühafizə edirdi (Bax: Широкова, 2005: 137-138).

Araşdırıcılar at və onun folkloradakı rolu ilə bağlı çoxlu tədqiqatlar aparmışlar. Bunlardan birində haqlı olaraq türk xalqlarının dünyagörüşündə at ilə bağlı zoomorfik təsəvvürlərin önəmli bir yer tutduğu söylənilməkdədir. “Atın fəvqəltəbii bir qüvvəyə malik olması və Tanrı tərəfindən insanlara xidmət etmək üçün göndərilməsi qədim dövrlərdən başlayaraq türk xalqları tərəfindən qəbul edilmişdir... Folklorada at ilə bağlı bir çox bayatılar, atalar sözü və məsəllər, inanclar, rəvayət, əfsanə və nağıllarda bu müqəddəs heyvanın türk xalqlarının dünyagörüşündə, xüsusilə zoomorfik təsəvvürlərində necə önəmli yer tutduğu açıqca göstərilir” (Həbibəy, 1996: 145-151).

Tarixə baxdığımızda da oğuz türklərinin yaşamında atın önəmli bir yeri olduğunu görə bilirik. “Türk təfəkkürünün və dünyagörüşünün, türk məişətinin və həyat tərzinin yeniləşməsində, türk qəhrəmanlığının təşəkkül tapması və formalaşmasında atın rolu əvəzsizdir” (Əliyev, 2011: 14). “Kitab-i Dədə Qorqud” eposundan da bəlli olur ki, oğuz-

ların həyat və məişəti, mərasim və ritualları, hərbi yürüş və müdafiə taktikaları həm də at kultu ilə bağlıdır” (Əlizadə, 2008: 112).

Göründüyü kimi, at kultu özünün mifoloji funksiyalarını eposlarda da davam etdir-məkdədir. Öncə onu qeyd edək ki, “Kitab-i Dədə Qorqud” eposunda “at sözü intensivliyi ilə seçilir, at sözünün iştirakı ilə yaranmış bir sıra atalar sözləri və məsəllərə, deyimlərə təsadüf olunur, atlara verilən adların (zoonimlərin) əksəriyyəti qəhrəmanların adlarına uy-ğunlaşdırılmış şəkildədir, həm də bu tip zoonimlər qəhrəmanların antroponimik modellərində ləqəb kimi çıxış edir, at ən dəyərli hədiyyələrdən biri kimi təqdim olunur, at Oğuz igidi üçün zərbə qüvvəsi, həm də sədaqətli yoldaş, qardaşdır, Oğuz igidi yaralandıqda atın quyruğu kəsilir, öldükdə isə atı öldürülür” (Əzizxan, 2012: 17). Məsələn, “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək” boyunda yaralı Beyrək bu sözləri deyir:

“İgidlərim, yerinizdən qalxın, durun!

Boz atımın quyruğunu tutun, kəsin!

Ala dağdan Arqubeli gecə aşın.

İti axan gözəl suyu üzüb keçin.

Qazax xanın divanına çapıb gedin.

Siz hamınız ağ çıxarıb, qara geyin.

“Qazan, tək sən sağ ol, Beyrək öldü!” deyin...” (Kitab-i Dədə Qorqud, 1988: 223)

Beyrək öldükdə isə evində yas qurulur, qadınlar ağ çıxarıb, qara geyinir, atının quyruğu kəsilir: “Beyrəyin ata-anasına xəbər çatdı. Uca ev-eşiklərində şivən qopdu. Qaza bənzər qız-gəlini ağ çıxarıb, qara geydi. Ağ-boz atının quyruğunu kəsdilər. Qırx-əlli igid qara geyib göy sarındı...” (Kitab-i Dədə Qorqud, 1988: 223).

Ümumiyyətlə, eposda əsas qəhrəmanın bağlı olduğu obrazlar arasında atın xüsusi yeri vardır. Çünki at əsas qəhrəmanın köməkçilərindən biridir. Bu haqda olan araş-dırmada qeyd edilir ki, “eposda qəhrəmanın başlıca silahdaşı, hər igidliyində onun kö-məkçisi qəhrəmanın atıdır. At insan nitqini başa düşür, qəhrəmanı onu gözləyən təhlükə barədə xəbərdar edir, ona müdrik məsləhətlər verir, yaralıları döyüşdən aparır. O çaparaq qəhrəmanları susuz çöllərdən, keçilməz dağlardan və meşələrdən keçirir, geniş su məkan-larından atlayaraq qəhrəmancasına sıçrayışıyla ən qısa müddətdə onu arzu olunan hədəfə çatdırır” (Жирмунский, Зарифов, 1947: 351).

“Kitab-i Dədə Qorqud” eposu boyunca at igidin ən yaxın, vəfali dostu, silahdaşı ki-mi təqdim edilir. Beyrəyin atı ilə münasibəti bunu təsdiqləyir. Əsirlikdən qaçarkən Bey-rəyin özünün dəniz qulunu Boz aygırı görməsi, atın da onu görərkən etdiyi sevinc dolu hərəkətlər buna bariz nümunədir. Əsirlikdən qaçan Beyrək “kafirin ilxısına gəldi. “Bir at tapa bilsəm, tutum minim!” – dedi. Baxdı gördü öz dəniz qulunu Boz aygır burada otla-maqdadır. Boz aygır da Beyrəyi görüb dayandı, şahə qalxıb iki ayağının üstündə durdu, kişnədi” (Kitab-i Dədə Qorqud, 1988: 158). Araşdırmaçı Əzizxan Tanrıverdi qeyd edir ki, “atın dostdan, qardaşdan, hətta oğuldan üstün tutulduğunu təsdiqləyən detallar müşahidə olunur. Məsələn, “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək” boyunda Beyrək Boz aygırın alnını açıq meydanlara, gözlərini gecə çırağına, yalını yumşaq ipəyə, qulaqlarını iki qoşa qar-daşa bənzətməklə kifayətlənmir, onu qardaşından və yoldaşından artıq hesab edir, köksü-nü qucaqlayır, iki gözündən öpür” (Əzizxan, 2012: 104-106).

Türk eposlarının çoxunda atın xarici görünüşünün təsviri ilə də tez-tez qarşılaşırıq. Bunu da bildirək ki, bu cür təsvirlərə kelt eposlarında da rast gəlinir. Belə ki, oğuz və kelt eposlarında qəhrəmanların atları yuxarıda saydığımız özəllikləri ilə birlikdə, xarici görü-nüşləri ilə də qəhrəmandan geri qalmırlar. Atın gözəl görünüşü, bədən quruluşu, saçları, rəngi eposlarda xüsusilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, kelt eposunda Kuxulinin sevgilisi

Emerlə qarşılaşması anında belə bir təsvirə rast gəlirik. İki atın bağlı olduğu arabanın yaxınlaşdığı vaxt Emerin yanında olan qızlardan biri öz söhbətini əvvəlcə atların təsviri ilə başlayır, onların xarici görünüşündən, saçından, rəngindən və s. bəhs edib, onu öydükdən sonra isə qəhrəmanın tərifinə keçir. Burada qəhrəmanla onun atının təsviri bir-birini tamamlayır (Ирландские саги, 1933: 109-110).

Kelt eposlarından birinin baş qəhrəmanı olan Kuxulinin iki atı insan kimi ağıllıdır. O da Beyrəyin atı kimi sahibinin başına gələcəkləri qabaqcadan hiss edir, onun qarşısını almağa çalışır. “Kuxulinin ölümü” saqasında ağır döyüş ərəfəsində qəhrəman Maxadan olan Boz atının yanına gəlir. At sanki sahibinin bu döyüşdə həlak olacağını hiss etdiyi üçün, onun döyüşə getməyinə etiraz edirdi. At üç dəfə sol tərəfi ilə ona tərəf dönür. Bu da pis əlamət sayılırdı. Kuxulin ona deyir: “Mənim çağırışıma belə bir kobud şəkildə cavab vermək sənin adətin deyildi, Maxadan olan Boz at”. Onda at itaətkarlıqla sahibinin yanına yaxınlaşır, ancaq onun gözündən qanlı yaş axırdı (Ирландские саги, 1933: 207). İnanca görə atın gözü yaşırırsa ya sahibinin, yaxud da yaxınlarından birinin öləcəyinə inanılırdı (Uraz, 1967: 109).

Kuxulinin də sehrli atları Başqa Dünyadan gəlmişdilər və qəhrəmanın ölümündən sonra ora da qayıdırlar. Hətta dastanın bir yerində atın göldən gəldiyi və qəhrəmanın ölümü zamanı da gölə tərəf qaçdığı təsvir edilir. “Kuxulini axtaranda birinci Boz atla qarşılaşırlar. Görürlər ki, bədəni bütün qan içərisində olan at Boz gölə tərəf qaçır. Konal deyir: “Əgər at birnəfəsə Boz gölə tərəf qaçarsa, deməli qan tökülüb” (Ирландские саги, 1933: 207). Beləliklə, hər iki eposda atın ölümsüzlüyü vurğulanmaqdadır.

Göründüyü kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda hətta Beyrəyin Boz atının adı da kelt eposunda əsas qəhrəman olan Kuxulinin atının adı ilə eynidir və eyni funksiyaları yerinə yetirir. O da qəhrəmanın əsas dostu, yaxını, silahdaşdır. Qəhrəmanı təhlükə gözləyən zaman onu hiss edir, hərəkətləri ilə bildirir, sahibinin ölümünə isə Boz at çox kədərlənir. Beyrək ona qarşı qurulan təhlükələrdən çox vaxt atının sayəsində qurtulur. Bir az əvvəl də verdiyimiz kimi, Kuxulini təhlükə gözlədiyi, hətta ölümünün də yaxınlaşdığı zaman atının etdiyi hərəkətlər buna örnək ola bilər. Ümumiyyətlə, qəhrəmanın ölümü zamanı atın gözlərindən qanlı yaş axması, ölümündən sonra isə insan kimi sahibinə yas tutması hər iki eposun ortaq tərəflərindəndir.

Hər iki eposun baş qəhrəmanları həmişə atlarının adı ilə anılmaqdadırlar. Eposların əvvəlindən sonuna qədər onlar atları ilə birlikdə təsvir edilirlər. Atlar bəzən rənginə, bəzən isə formasına görə adlandırılırlar. “Dədə Qorqud kitabı”nda, Bamsı Beyrək hekayəsində, Dədə Qorqud Dəli Qarcarın bacısı Banu Çiçək üçün elçiliyə gedərkən, Bayındır xanın tövləsindən adını verərək iki at istəyir: Keçi-başlı Qeçer Aygır ilə Toğlu-başlı Doru Aygır. Bütün türk boylarında atın başı keçi, qoyun, maral, dovşan kimi heyvanların başına bənzədilir. Atın qoyun və ya öküz başlısı, qadının uzun saçlısı məqbuldur” (Gökyay, 1973: 438-439). Kelt eposlarında da bu bənzətmələrə rast gələ bilirik. Ancaq kelt mətnlərində daha çox mifoloji obrazların adı atla bağlı olmuşdur. “İrlandiya və Uelsdə “ex” sözü (irl. “at”) günəş kultu və dəniz adalarındakı digər dünya ilə bağlı bir çox mifoloji simvolların adlarının tərkibinə daxildir. İrlandların o biri dünya tanrısı Daqdanın digər adı Eoxayd, yəni “hər kəsin atası” idi. İblis-fomorların padşahlarından biri Eoxo Exkend (Eoxo “at başı” deməkdir) adlandırılırdı. Axirət dünyasındakı adaların hökumdarı Rianqabair (“dənizati”) adını daşıyırdı. Belə tanrılar, ümumiyyətlə, at və ya atlı şəkildə ölümlü idilər” (Широкова, 2005: 136).

İşin elmi nəticəsi: Oğuz və kelt eposlarındakı başlıca qəhrəmanların möcüzəvi doğuluşu, tez böyüməsi, igidliklər göstərməsi, döyüş silahlarından istifadəni öyrənməsi, qəhrəmana xəyanət motivləri, bahadırın köməkçiləri, bahadırın döyüşçülərinin fəaliyyətinin incələnməsi

məsi, bunlarla yanaşı bahadırın evlənməsi, qəhrəmanın ölümü, hökmdar obrazları, bahadır obrazları, heyvan və bitki obrazları kimi mövzuların incələnməsi hər iki xalqın eposlarında bir çox bənzər və eyni motivlərin olmasını göstərir. Məsələn, təkə at obrazının araşdırılması hər iki xalqın eposunda bu heyvanın çox önəmli bir rol oynadığını təsdiq edir. Bir çox mifoloji funksiyalara malik olan atın həm oğuz, həm də kelt folklorunda qəhrəmanın ən yaxını, qardaşı, silahdaşı olduğunu gördük. Təbii ki, bu kimi paralellərin sayını daha da artırmaq mümkündür. Bu paralellər təkə heyvan obrazlarında deyil, eyni zamanda yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, qəhrəman, hökmdar, döyüşçü, köməkçi obrazlarında və bitki obrazlarında da özünü göstərir. Buna görə də deyə bilərik ki, oğuz və kelt xalqlarına aid eposların müxtəlif tərəflərdən araşdırılması və müqayisəsi tarixi və mədəniyyət oxşarlıqları baxımından önəmli məlumatlar əldə etməyə, mühüm elmi nəticələrə gəlməyə imkan verə bilər.

İşin elmi yeniliyi: İlk dəfə araşdırılan bu mövzunun elmi yenilikləri arasında oğuz və kelt xalqlarının eposlarında ən çox rast gəlinən heyvan obrazlarından olan at və onunla bağlı motivlərin tipologiyası mühüm yer tutur.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalədən folklor sahəsində tipoloji araşdırma ilə məşğul olan alimlər, magistrələr, ali məktəb tələbələri yararlanırlar.

Ədəbiyyat

Azərbaycan türkcəsində

Azərbaycan dastanları (2005). Bakı: Çıraq.

Azərbaycan mifoloji mətnləri (1988). Bakı: Elm.

Bəydili Cəlal (2003). Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm.

Əliyev Kamran (2011). Eposun poetikası: “Dədə Qorqud” və “Koroğlu”. Bakı: Elm və təhsil.

Əlizadə Rövşən (2008). Azərbaycan folklorunda təbiət kultları. Bakı: Nurlan.

Əzizxan Tanrıverdi (2012). “Dədə Qorqud kitabı”nda at kultu. Bakı: Elm və təhsil.

Həbiboglu Vəli (1996). Qədim türklərin dünyagörüşü. Bakı: Qartal.

Hüseynoğlu Kamil (2010). Mifin mənşəyi, mahiyyəti və tipologiyası. Bakı: Elm və təhsil.

Kitab-i Dədə Qorqud (1988). Bakı: Yazıçı

Ögəl Bahəddin (2004). Türk mifologiyası I cild. Bakı: Səda.

Şükürov Ağayar (1997). Mifologiya. 6-cı kitab. Bakı: Elm.

Türkiyə türkcəsində:

Çoruhlu Yaşar (2011). Türk mitolojisinin ana hatları. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Gökyay Orhan Şaik (1973). Dedem Korkutun Kitabı. İstanbul: Başbakanlık kültür müstəşarlığı.

İnan Abdülkadir (2017). Tarihte ve bugün Şamanizm: materyaller ve araştırmalar. Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Uraz Murat (1967). Türk mitolojisi. İstanbul: Hüsnütabiat.

Rus dilində:

Жирмунский, В.М., Зарифов, Х.Т. (1947). Узбекский народный героический эпос. Москва: Огиз.

Ирландские саги (1933). Перевод, предисловие, вступительная статья и комментарии А.А.Смирнова. Москва: Academia.

Кельтская мифология: Энциклопедия (2002). Москва: Эксмо

Мэттьюс Джон (2002). Кельтский шаман, Пер. с англ. Москва: София, ИД “Гслиос”.

Тайлор Э.Б. (1989). Первобытная культура. Москва: Политиздат

Широкова Надежда Сергеевна (2005). Мифы кельтских народов. Москва: Астрель.

Internet məqalələri:

Животные в мифологии: <http://mar4586.narod.ru/animals/mammals/horse.html>

Nuray Bilgili. Türk kültüründe kozmik at mitolojisi: <https://haberayyildiz.com/turk-kulturunde-kozmik-at-mitolojisi/>